

Хмельницький обласний еколого – натуралістичний
центр учнівської молоді

Великомацевецька ЗОШ І-ІІІ ступенів
Старокостянтинівського району

ДОВІДНИК
РОСЛИН ВОДНО-БОЛОТНИХ УГІД
СТАРОКОСТЯНТИНІВЩИНИ

Великі Мацевичі, 2008 рік

Упорядник: *Валентина Григорівна Борищук*,
вчитель біології вищої категорії
Великомацевицької загальноосвітньої школи
I-III ступенів Старокостянтинівського району
Хмельницької області

У Довіднику зібрано фотографії та описи рослин
водно-болотних угідь, які зустрічаються на території
Старокостянтинівського району.

*Матеріали Довідника можуть бути використані
вчителями біології, керівниками гуртків та учнями
для визначення рослин.*

ВІДДІЛ ХВОЩЕПОДІБНІ, ХВОЩЕОБРАЗНІЕ (Equisetophyta)

РОДИНА ХВОЩОВІ, ХВОЩЕВІЕ (Equisetophyta)

Хвощ болотний, хвощ болотный (*Equisetum palustre* L.).

Багаторічна трав'яниста рослина заввишки 15- 50 см з кореневищем. Стебло зелене, розгалужене, глибокоборозенчасте, з 4-12 випуклими ребрами і невеликою центральною порожниною. Спороносні і вегетативні пагони не відрізняються один від одного. Піхви циліндричні, вгорі лійковидні, зелені, з 4—5 зубцями. Зубці трикутно-ланцетні, гострі, зовні темно-коричневі, з широким біло-плівчастим краєм. Бічні гілочки на розгалуженні, 5—6-гранні, дрібно-зморшкуваті, піхви їх з трикутними зубцями. Спороносний колосок з притупленою верхівкою.

Росте в вільшнях, на заболочених луках, по берегах річок, озер. Часто утворює зарості.

Спороносить у травні —

вересні,

зустрічається

майже по всій

території

України.

Рослина

отруйна для

коней та

великої

рогатої

худоби.

**ВІДДІЛ МАГНОЛЮФІТА (ПОКРИТОНАСІННІ.
КВІТКОВІ), ПОКРЫТОСЕМЕННЫЕ (ЦВЕТКОВЫЕ)
(*Magnoliophyta (Angiospermae)*)**

**КЛАС МАГНОЛІОПСІДА (ДВОДОЛЬНІ),
ДВУДОЛЬНЫЕ (*Magnoliopsida Dicotyledones*)**

**РОДИНА ЛАТАТЄВИ, КУВШИНКОВЫЕ
(*Nymphaeaceae*)**

Латаття біле, кувшинка біла (*Nymphaea alba* L.)

Багаторічна світлолюбна водяна рослина з товстим повзучим кореневищем. Листки (10-30 см у діаметрі) плаваючі, серцевидно-овальні, довгочерепкові, цілокраї, з плівчастими ланцетними прилистками. Квітки великі (12-16 см діаметром), двостатеві, правильні, одиничні; оцвітина подвійна, незростаюча, чашечка 4-листа. Пелюсток багато, вони трохи довші за чашолистки, білі, поступово переходять у тичинки. Тичинок багато. Маточка із сидячою 16-22-променевою приймочкою. Зав'язь верхня. Плід зелений, ягодоподібний, багатонасінний, дозріває під водою. Поверхня плода вкрита рубцями. Росте в стоячих водах і водах з повільною течією. Розсіяно по всій території України. Цвіте в червні—серпні. Рослина декоративна, харчова, дубильна та інсектицидна. Прикрашає водойми парків та садів. Належить до тих, що зникають, тому її взято під охорону.

Глечики жовті, кубышка желтая

(*Nuphar lutea* (L.) Smith.).

Багаторічна водяна рослина з товстим повзучим кореневищем. Листки плаваючі, яйцевидно-овальні, цілокраї, з 3-гранними черешками. Квітки великі (3—5 см діаметром), одиничні, правильні, двостатеві; оцвітина подвійна, незростаюча, чашечка 5-листа. Пелюсток багато, вони дрібніші за чашолистки, жовті, поступово переходять у тичинки. Тичинок багато. Маточка із сидячою 10—20-променевою приймочкою. Зав'язь верхня. Плід ягодовидний, гладенький.

Росте в стоячих водах і водах з повільною течією. Розсіяно по всій території УРСР. Цвіте в червні— липні. Насіння

розповсюджується водою і водоплавними птахами. Рослина декоративна. Кореневищем і листками живляться бобри, водяні щури, видри та інші тварини, а насінням — водоплавні птахи.

Рослина потребує охорони.

Харчова, дубильна, фарбувальна та інсектицидна рослина. Досить декоративна. Прикрашає водойми парків.

РОДИНА ЖОВТЕЦЕВІ, ЛЮТИКОВЫЕ

(*Ranunculaceae*)

Калюжниця болотна, калюжниця болотная

(*Caltha palustris* L.).

Багаторічна рослина заввишки 10—40 см. Коренева система мичкувата, складається з товстих шнуровидних коренів. Стебло м'ясисте, прямостояче або висхідне, просте або вгорі розгалужене, неопущене. Листки також неопущені, темно-зелені, блискучі, зарубчасті або зарубчасто-зубчасті, іноді цілісні. Листорозміщення чергове. Нижні листки великі, округлосерцевидні, довгочерешкові; середні і верхні — менші, короткочерешкові або майже сидячі, напівстеблообгортні, з нирковидно-серцевидними або трикутно-нирковидними пластинками. Прилистки плівчасті, буруваті або біля основи зелені. Квітки великі (до 50 мм діаметром), правильні, на довгих квітконіжках у пазухах приквіткових листків. Оцвітина пелюстковидна, з 5 або багатьох золотисто-жовтих, іноді знизу зеленуватих, овальних чи оберненояйцевидних листочків. Тичинок багато. Маточок 2—25. Плід з 5—12 листянок.

Росте на болотах, вогких місцях. Звичайно по всій території України. Цвіте у квітні—травні, іноді цвіте повторно в кінці вересня — на початку жовтня. Рослина отруйна, інсектицидна. Прикрашає водойми парків і садів. Медоносна, харчова та декоративна рослина завдяки великим

жовтим квіткам. Пилок калюжниці досить великий, з гострими шипами, утворюється у великій кількості. Якщо потрапить на слизову оболонку очей, то викликає гострий біль і тимчасову втрату зору. Звідси і походить народна назва рослини «куряча сліпота».

Жовтець вогнистий, лютик жгучий (*Ranunculus flammula* L.).

Багаторічна гола або розсіяноопушена рослина заввишки 15—50 см. Стебло висхідне, часто укорінюється, рідше прямостояче. Нижні листки (30—70 мм завдовжки) довгочерешкові, довгасто-яйцевидні або ланцетні, гострі, цілокраї або злегка зубчасті. Верхні листки вузькі, лінійно-ланцетні, майже сидячі. Квітки дрібні (10—15 мм діаметром), світло-жовті. Чашолистків і пелюсток по 5. Сім'янки голі, трохи стиснуті з боків, з майже прямим носиком. Ростає у вологих соснових і мішаних лісах, на лісових луках, берегах річок, озер, боліт. Звичайно по всій території України. Цвіте в червні—липні. Рослина отруйна, спричиняє нариви на шкірі рук людини або в роті тварин.

Жовтець повзучий, лютик ползучий (*Ranunculus repens* L.).

Багаторічна рослина заввишки 15—75 см. Рослина з укороченим кореневищем і мичкуватими шнуровидними коренями. Стебло висхідне, розгалужене, біля основи з довгими лежачими пагонами, які укорінюються вузлами. Прикореневі і середні листки черешкові, верхівкові — дрібніші, майже сидячі. Листки трійчасті або 2—3-розсічені; сегменти 3-роздільні, з гострозубчастонадрізнаними частками, середній сегмент листка з черешком. Листорозміщення чергове. Квітки (15—30 мм завдовжки) на довгих квітконіжках; чашечка з 5 яйцевидних відхилених чашолистків. Віночок з 5 золотисто-жовтих блискучих оберненояйцевидних пелюсток. Квітокоже волосисте. Сім'янки (2,5—3,5 мм завдовжки) оберненояйцевидні, з ямками, стиснуті з боків, з досить довгим, майже прямим носиком.

Росте у вологих мішаних і листяних лісах, вільшняках, на берегах боліт. Звичайно по всій території України. Цвіте у травні—червні. Утворює довгі (до 60 см завдовжки) укорінювані пагони. Рослина медоносна.

РОДИНА ГВОЗДИЧНІ, ГВОЗДИЧНЫЕ (*Caryophyllaceae*)

Зірочник болотний, звездчатка болотная (*Stellaria palustris* Rett.).

Багаторічна тіньовитривала рослина заввишки 20—40 см, сиза або сіро-зелена. Стебло по краях гладеньке. Квітки дрібні; пелюстки розділені до основи, трохи довші від чашолистків; приквітки плівчасті, без війок. Квітконіжки короткі. Коробочка видовжена.

Росте на заболочених луках, у вологих мішаних лісах, у лісових районах, рідше — у Лісостепу, дуже рідко – в Степу. Цвіте у травні - липні.

Слабник водяний, мягковолосник водяной
(*Myosoton. aquaticum* (L.) Moench.).

Багаторічна тіньовитривала рослина заввишки 25 — 75 см. Стебло лежаче. або напівлежаче, вгорі вилчасто-розгалужене, залозистоопушене, легко вкорінюється. Листки яйцевидні або довгасто-яйцевидні, загострені, біля основи серцевидні, сидячі; нижні — черешкові. Квіти в розлогих розвилках, з трав'янистими приквітками. Чашолистків 4—6, вони яйцевидні, трав'янисті, 4—6 мм завдовжки. Пелюстки білі, майже до основи 2-роздільні, довші за чашолистки. Тичинок 10; маточка з 5 стовпчиками. Плід — яйцевидна коробочка такої самої довжини, як чашечка.

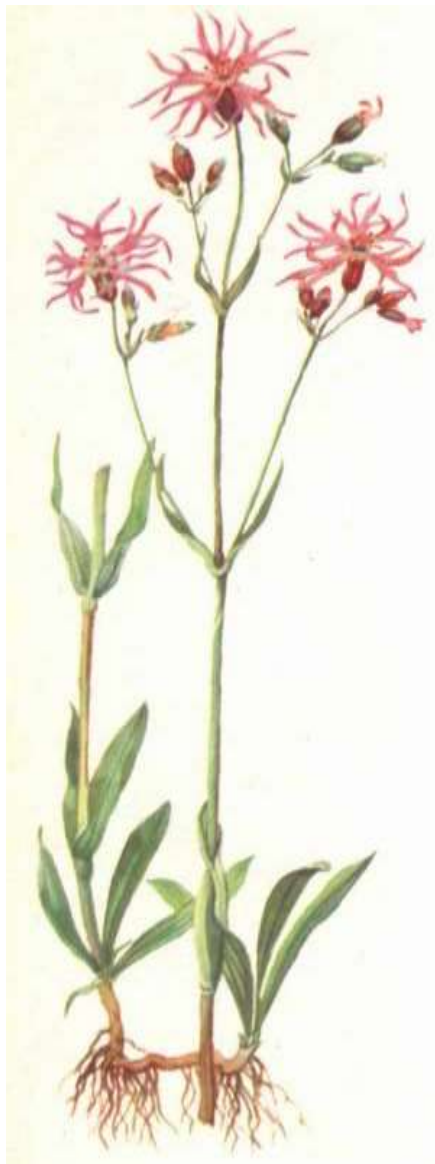
Росте у вільшнях, вологих листяних лісах, на заболочених місцях. Звичайно по всій території України. Цвіте у червні - жовтні.

Коронарія зозуляча [зозулин цвіт], горицвет кукушкин (*Coro-naria flos-cuculi* (L.) A. Br.).

Багаторічна короткопритиснутоопущена рослина заввишки 30—90 см з тонким розгалуженим кореневищем, з квітконосними і безплідними пагонами. Стебло прямостояче, вгорі розгалужене, борознисте. Листки (8—10 см завдовжки) голі, трохи шорсткі. Нижні листки і листки на безплідних пагонах оберненоланцетні, лопатовидні, гострі, біля основи звужені в короткий черешок; верхні — вузьчі, сидячі. Квітки (3—4 см діаметром) на довгих квітконіжках, у розлогих волотистих суцвіттях. Чашечка зрослолиста з 5 яйцевидних загострених зубців. Трубочка чашечки червонувата, з 10 жилками. Пелюсток 6, вони рожеві, рідко білі, майже вдвічі довші за чашечку, з довгими нігтиками, глибоко-4-роздільним відгином і 2 шиловидними лусочками привіночка. Тичинок 10; маточка 1; стовпчиків 5. Плід — широкояйцевидна коробочка, яка на верхівці відкривається 5 короткими гострими зубцями.

Росте на вогких луках, по краях боліт, на узліссях, серед чагарників, у мішаних лісах. Звичайно по всій території України. Цвіте в червні—серпні. Рослина лікарська, медоносна, декоративна.

РОДИНА КАПУСТЯНИ (ХРЕСТОЦВІТІ) КРЕСТОЦВЕТНЫЕ (*Brassicaceae* (*Cruciferae*))

Водяний хрін лісовий, жерушник лесной (*Rorippa sylvestris* (L.) Bess R. Br.).

Багаторічна гола або розсіяноопушена рослина заввишки 20—50 см з простими волосками. Стебло від основи розгалужене, висхідне, борозенчасте. Листки в обрисі довгасті, черешкові, без вушок, перисторозсічені, з великозубчастими або перисто-лопатовими сегментами. Сегменти нижніх листків довгасті, верхніх — майже лінійні. Іноді всі листки цілісні, зубчасті або верхні цілісні, а нижні — ліро-видно надрізані. Квітки в китицях. Пелюстки (4 мм завдовжки) золотисто-жовті, вдвічі довші за чашолистки. Стручки (4—14 мм завдовжки) лінійні, сплюснуті, з дуже коротким стовпчиком, такої самої довжини, як плодоніжки, або трохи довші за них (інколи майже вдвічі). Стулки стручка біля основи із середньою жилкою.

Росте на берегах річок, озер, каналів, на вологих місцях. Звичайно по всій території України.

Цвіте у травні — серпні.

Жеруха лучна, сердечник луговой (*Cardamine pratensis* L.).

Багаторічна гола, іноді розсіяноопушена. рослина заввишки 15—30 см з коротким повзучим кореневищем. Стебло округле, прямостояче, порожнисте. Листки перисті, з 8—12 парами листочків; верхня частка листка більша, біля основи серцевидна.

Прикореневі листки в розетці, довгочерешкові, з округлими листочками; стеблові — короткочерешкові, з довгастолінійними, лінійними, цілокраїми або виїмчасто-зубчастими листочками. Квітки у верхіткових китицях. Пелюстки лілові або білуваті, великі (8—15 мм завдовжки), втричі довші за чашолистки. Пиляки тичинок жовті, Стручки (24—40 мм завдовжки) з товстим носиком (1—2 мм), коротшим за ширину стручка. Стручки на косовідхилених плодоніжках спрямовані вгору. Стулки плода плоскі, без середньої жилки. Під час досягання стручків стулки еластично скручуються і відокремлюються від плівчастої перегородки. Насінини

жовто-бурі. Ростає у вільшнях, на заболочених луках, по краях боліт. Звичайно у лісових і північних лісостепових районах України. Цвіте в травні — червні. Рослина медоносна, лікарська.

РОДИНА ВЕРЕСОВІ, ВЕРЕСКОВЫЕ (*Ericaceae*)

Багно звичайне, багульник болотный (*Ledum palustre* L.).

Вічнозелений розгалужений кущ заввишки 50—120 см з рудувато-повстистоопушеними молодими гілками. Листки (1,5—5 см завдовжки, 0,2-0,8 см завширшки) шкірясті, прості, Цілісні, лінійні, зимуючі, із загорнутими краями, на коротких черешках; зверху темно-зелені, голі, зісподу повстисті. Листорозміщення чергове. Квітки двостатеві, правильні, у верхівкових зонтиковидних щитках, на довгих тонких іржаво-білоповстистих клейких квітконіжках. Оцвітина подвійна, 5-членна. Пелюстки (4-8 мм завдовжки, 2,5-4 мм завширшки) незрості, білі або жовтувато-білі. Тичинок 10, тичинкові нитки незрості. Маточка 1, стовпчик 1. Зав'язь верхня. Плід-дозгаста поникла коробочка (4-8 мм завдовжки), яка розкривається 5 стулками.

Росте в сирих і заболочених соснових, рідше-дубово-соснових лісах, на торфових болотах. Розсіяно на Поліссі, зрідка - у Прикарпатті і Карпатах. Цвіте в травні-липні. Рослина лікарська, ефіроолійна, інсектицидна і фітонцидна, медоносна. Усі органи рослини містять значну кількість дубильних речовин та ефірної олії. Багно використовують для боротьби з шкідниками сільськогосподарських рослин, а також для відлякування та знищення комарів, блощиць та молі. Пагони і листки придатні для дублення шкіри. Їх використовують у медицині та ветеринарії. Рослина отруйна.

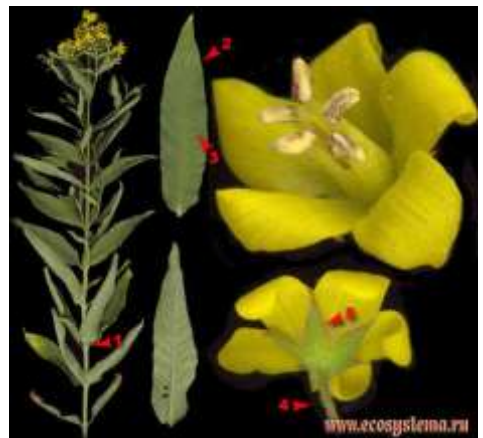

РОДИНА ПЕРВОЦВІТІ, ПЕРВОЦВЕТНЫЕ (*PRIMULACEAE*)

Вербозілля звичайне, вербейник обыкновенный (*Lysimachia vulgaris* L.).

Відрізняється від попереднього виду прямостоячим, м'яковолосистим стеблом, яйцевидно-ланцетними листками, що ростуть по 3—4 у кільцях, густим пірамідальноволоосистим суцвіттям. Тичинки зрослися в кільця.

Росте у вільшнях, на болотах, по берегах річок, на вологих місцях. Звичайно по всій території України. Цвіте в червні — серпні. Рослина фарбувальна та декоративна.

РОДИНА МОЛОЧАЙНІ, МОЛОЧАЙНЫЕ (Euphorbiaceae)

Молочай лозяний, молочай прутьевидный.
(*Euphorbia virguttosa* Klok.).

Багаторічна темно-зелена або сизувата гола рослина заввишки 40—80 см. Стебел 1-5, вони прямостоячі, розгалужені, вгорі з численними облісненими гілками. Листки (2-7 мм завширшки) неблискучі, лінійні або лінійно-ланцетні; верхівкові - яйцевидно-ромбічні. Верхівкових квітконіжок 6-13, на кінець цвітіння вони 1-3 рази вилчато-розгалужені. Листочки обгортки лінійно-довгасті або довгасто-ланцетні, зелені; листочки обгортчок яйцевидно-трикутні або яйцевидно-ромбічні, жовтувато-зелені. Бокальчик широкодзвоникovidний. Нектарники півмісяцеві, з лінійними ріжками такої ширини, як нектарник, або помітно ширші. Тригорішок сплюснуто-яйцевидний, глибоко-3-лопатеий.

Росте на луках, берегах річок, серед чагарників. По всій території України. Цвіте в червні - серпні. Отруйна рослина.

РОДИНА ЛОМИКАМЕНЕВІ, КАМНЕЛОМКОВЫЕ (*Saxifragaceae*)

Жовтяниця черговолиста, селезеночник очеречнолистий (*Chrysosplenium alternifolium* L.).

Багаторічна тіньовитривала блідо-зелена рослина заввишки 5-15 см з тонким повзучим кореневищем, ефемероїд. Стебло соковите, гранчасте, як і листки, розсіяноволосясте, зверху голе. Прикореневі листки довгочерешкові, в розетці, округлонирковидні, зарубчасті. Стеблових листків 1-3, вони короткочерешкові. Листорозміщення чергове. Суцвіття верхівкове, у вигляді плоского півзонтика, оточеного жовтувато-зеленими верхівковими листками. Квітки правильні, дуже дрібні, з простою чашечкою видимою оцвітиною, на коротких квітконіжках. Чашечка 4-роз-дільна, із середини золотисто-жовта. Тичинок 8, вони попарно зближені. Маточка 1, з напівнижньою зав'яззю і 2 стовпчиками. Плід - 1-гнізда коробочка, що відкривається 2 стулками. Насінини чорні, блискучі. Росте в листяних лісах, на вологих місцях, біля канав, по берегах струмків, боліт. Звичайно у лісових і лісостепових районах. Цвіте в квітні — травні. Жовті верхівкові листки відіграють роль пелюсток. Рослина лікарська.

РОДИНА РОЗОВІ, РОЗОВЫЕ

(*Posaceae*)

Перстач повзучий, лапчатка ползучая (*Potentilla reptans* L.).

Багаторічна рослина завдовжки 10-70см. Стебло лежаче, з повзучими або сланкими пагонами. Листки пальчасті, довгочерешкові, в обрисі округлояйцевидні, з 5-7 листочками, зверху голі, зісподу притиснутоволосисті. Квітки (8-25 мм діаметром) одиничні, жовті, на прямостоячих квітконіжках (3,5-8,5 см завдовжки), довших від черешків стеблових листків. Листочки підчаші тупі; чашолистки гострі, при плодах розростаються.

Росте в долинах річок, на луках, вогких місцях. По всій території України. Цвіте в червні — липні.

Перстач гусячий [гусяча лапка], лапчатка гусиная (*Potentilla anserine* L.),

Багаторічна рослина завдовжки 15-40 см з довгими повзучими пагонами. Листки непарно-перисті, з 6-11 парами великих, еліптичних, глибокопилчастих листочків, які зісподу сріблясто-шовковисті, зверху зелені або також сріблясто-шовковисті. Квітки (16-22 мм діаметром) жовті, одиничні, на довгих (3-10 см) квітконіжках, що виходять з прикореневої розетки або повзучих пагонів. Листочки підчаші надрізано-зубчасті, такої самої довжини, як чашолистки; пелюстки вдвічі довші за чашолистки.

Росте на луках, берегах річок, на випасах, вогких місцях. Звичайно по всій території України. Цвіте в травні-серпні. Добре розмножується повзучими пагонами. Рослина кормова, дубильна. Містить крохмаль, аскорбінову кислоту, дубильні речовини. Особливо багато аскорбінової кислоти в листках, з яких можна готувати

салати, борщі, пюре, а також приправи до м'ясних і рибних страв.

Кореневища перстача їдять у відвареному вигляді. Рослина медоносна та кормова, листками її живляться гуси.

Перстач прямостоячий [калган], лапчатка прямостоячая (*Potentilla erecta* (L.) Raeusch).

Багаторічна рослина заввишки 10—30 см з товстим коротким бульбо видно потовщеним дерев'янистим кореневищем. Стебло без повзучих пагонів, прямостояче, вилчато-розгалужене, обліснене, значно довше за прикореневі листки. Листки трійчасті, з обох боків зелені, голі або розсіяно-волосисті. Квітки (10—30 мм діаметром) одиничні, на тонких, довгих квітконіжках, що виходять з пазух верхніх листків. Чашолистків і пелюсток по 4; пелюстки блідо-жовті, оберненояцевидні, виїмчасті, трохи довші за чашечку.

Росте в соснових і мішаних лісах, на лісових луках і болотах. Розсіяно по всій території України. Цвіте в червні — серпні. Рослина лікарська, харчова, дубильна. Кореневища рослини багаті на

дубильні речовини, пектин, органічні кислоти, крохмаль та ефірну олію. Завдяки цьому їх використовують як прянощі для рибних консервів, для дублення шкіри, фарбування тканин та в медицині.

РОДИНА БАЛЬЗАМІНОВІ, БАЛЬЗАМИНОВЫЕ (*Balsamitiaeae*)

Розрив-трава звичайна, недотрога обыкновенная (*Impatiens nolitangere* L.).

Однорічна тіньовитривала рослина заввишки 50-120 см³ мичкуватим коренем. Стебло прямостояче, голе, соковите, прозоре, потовщене у вузлах. Листки довгасто-яйцевидні, великі (5-10 см завдовжки, 2-5 см завширшки), гладенькі, дуже тоненькі, зубчасті або великозарубчато-пилчасті. Листорозміщення чергове. Квітки великі (2—3 см завдовжки), пониклі, неправильні, лимонно-жовті, з червонуватими плямами у зіві, у пазушних 3—5-квіткових китицях. Чашечка з 5 забарвлених листочків, з яких 2 передні — дрібні або зовсім нерозвинені, задній — пелюстковидний, збільшений і видовжений у гачковидну шпорку. З 5 пелюсток 4 попарно зрослися. Тичинок 5; маточка 1. Зав'язь верхня. Плід — довгаста 4-стулкова коробочка. У стиглих плодів стулки скручуються,

викидаючи насіння.

Росте на вогких місцях, у заболочених лісах на Поліссі і в Лісостепу.

Декоративна та фарбувальна рослина.

РОДИНА ЗОНТИЧНІ, ЗОНТИЧНІЕ

(*Apiaceae. Umbelliferae*)

Вех широколистяний, поручейник широколистяний (*Sium latifolium* L.).

Багаторічна гола рослина заввишки 70—120 см з повзучим кореневищем. Стебло прямостояче, гранчато-борозенчасте. Занурені у воду листки 2-перисторозсічені, з тонкими нитковидними частками; надводні (15—30 см завдовжки, до 10 см завширшки) перисторозсічені, з довгасто-ланцетними пилчастими сегментами. Зонтики (6—12 см у діаметрі) з 10—14 майже однаковими променями. Обгортка з 2—6 ланцетних тонкозагострених листочків, відігнутих донизу; обгорточки з багатьох листочків. Зубці чашечки довгасті, гострі, зелені. Пелюстки білі, в 2—3 рази довші від зубців чашечки, на верхівці виїмчасті.

Двосім'янки дрібні (3—3,5 мм завдовжки, 2,5—3 мм завширшки), овальні, з боків стиснуті. Росте на берегах річок, озер і боліт по всій території України. Цвіте в червні - липні. Рослина отруйна.

Омег водяний, омежник водяной (*Oenanthe aquaiica* (L.) Pair.).

Багаторічна гола болотна або водяна рослина заввишки 50-150 см з укороченим кореневищем і тонкими кореневими мичками у вузлах. Стебло (3-8 мм діаметром) порожнисте, дуже розгалужене, борозенчасте, біля основи потовщене. Занурені у воду листки 2-3-перисторозсічені, з нитковидними кінцевими частками; надводні - 2-3-перисторозсічені, з колінчасто відігнутою донизу пластинкою і яйцевидними перистонадрізними частками. Нижні листки довгочерешкові, верхні - короткочерешкові або сидячі. Зонтики із 7-1,0 променів, здебільшого з двостатевими білими квітками на коротких ніжках, супротивні листкам

або пазушні. Обгортки немає або вона з 1-3 листочків, які рано опадають; обгорточки з 5-10 копотких, нитковидних, лінійно-ланцетних листочків. Зубці чашечки великі, ланцетні, неопадні, біля плодів збільшені. Двосім'янка довгаста (2—3 мм завдовжки), з 5 мало-випнутими, товстими, широкими, тупими ребрами. Стопчики довгі. Росте на болотах, берегах водойм, на вогких луках, у заболочених лісах. Розсіяно по всій території України. Цвіте в червні — вересні. Отруйна.

Дудник лісовий, дудник лесной (*Angelica sylvestris* L.).

Багаторічна рослина заввишки 100—200 см. Стебло круглясте, дудчасте, гладеньке, угорі розгалужене і трохи гранчасте. Листки 2—3-перисторозсічені, з яйцевидно-довгастими сегментами. Піхви листків дуже здуті, мішковидні. Зонтики великі, з багатьма (до 30) довгими променями. Обгортки немає або вона з кількох листочків; обгорточки багатолісткові. Зубці чашечки непомітні; квітки білі або рожеві. Сім'янки дрібні (4—6 мм завдовжки).

Росте в лісах, серед чагарників, на вогких луках, берегах річок. Звичайно по всій території УРСР. Цвіте в липні — вересні. Харчова, медоносна та лікарська рослина. Надземна частина її містить клітковину, жири, мінеральні речовини. Молоді пагони і листки використовують для приготування супів, борщів, приправ.

Борщівник сибірський, борщевник сибирський (*Heracleum sibiricum* L.).

Дворічна жорстковолосиста рослина заввишки 50—200 см.

Корінь товстий, веретеновидний, розгалужений, зовні жовтий, усередині білий. Стебло

пряmostoяче, товсте, ребристе, угорі голе, розгалужене. Листки

(20—60 см завдовжки, 20—30 см завширшки) перисторозсічені, 3-розсічені або роздільні, з 3—7 великими широкояйцевидними сегментами;

нижні - довгочерешкові, верхні - майже сидячі, із здутими піхвами. Зонтики

(8—15 см діаметром) з 15—30 опушеними променями. Обгортки немає або вона з 1-4 листочків. Зонтички

(1-2 см діаметром) з обгорткою з багатьох лінійних листочків, коротших від квітконіжок. Зубці чашечки добре помітні. Пелюстки

(1-2 мм завдовжки) зеленувато-жовті, оберненояйцевидні, виїмчасті. Двосім'янка

(6-11 мм завдовжки, 6 мм завширшки) гола, довгасто-яйцевидна, сплюснута з боків, з тонконитковидними ребрами. Стовпчик

роздвоєний. Рoste в мішаних і листяних лісах, на

луках, берегах річок, біля доріг як бур'ян. Розсіяно по

всій території України. Цвіте в червні - серпні. Рослина

медоносна. З молодих листків і стебел борщівника

можна готувати салати, супи, мариновані або квашені

молоді пагони та черешки листків споживають. Борщівник-добрий медонос, мед

його ароматний з особливим приємним смаком.

луках, берегах річок, біля доріг як бур'ян. Розсіяно по всій території України. Цвіте в червні - серпні. Рослина медоносна. З молодих листків і стебел борщівника можна готувати салати, супи, мариновані або квашені молоді пагони та черешки листків споживають. Борщівник-добрий медонос, мед його ароматний з особливим приємним смаком.

РОДИНА ВАЛЕРІАНОВІ, ВАЛЕРЬЯНОВЫЕ (*Valerianaceae*)

Валеріанела зубчата [мласкавець], валерианелла зубчатая (*Valerianella dentata* (L.) Poll.).

Однорічна рослина заввишки 15—40 см. Стебло гранчасте, на гранях і по краях листків шорстко-опушене, Дихотомічно-розгалужене. Нижні листки лопатовидні або довгасто-лопатовидні, верхні -лінійні, біля основи з і—2 зубцями. Квітки неправильні, дрібні, голубувато-білі, зібрані в густі пів зонтики. Віночок лійковидний, з 5-лопатеvim, майже правильним відгином, чашечка зубчата, відгин чашечки вушкovidний. Тичинок 3, зав'язь нижня, 3-гнізда. Плід - яйцевидно конічна (2,5—3 мм заввишки) сім'янка, гола, з одного боку опукла, з ребрами. Рoste на схилах, відкритих місцях та болотах в західних областях України і Криму. Цвіте в квітні — травні.

РОДИНА ТИРЛИЧЕВІ, ГОРЕЧАВКОВІЕ (*Gentianaceae*)

Тирлич звичайний, горечавка обыкновенная (*Gentiana pneumonanthe* L.).

Гола трав'яниста рослина з тупогранчастими, нерозгалуженими стеблами. Листки цілокраї, лінійно-ланцетні, з однією жилкою і загнутими краями. Листорозміщення супротивне. Квітки прямостоячі, на довгих (до 5 см) ніжках, поодинокі, у пазухах листків, утворюють 5—10-квіткове гроно. Чашечка дзвоникovidна, 5-зубчаста, завдовжки така сама, як трубочка віночка. Віночок (3—5 см завдовжки) дзвоникovidнолікоovidний, з 5 яйцевидними частками і 5 проміжними трикутниками, гострими лопатями, яскраво-синій. Тичинок 5, пиляки прилягають один до одного. Зав'язь верхня. Плід — довгасто-ланцетна коробочка на довгій ніжці. Росте на вологих луках, узліссях, серед чагарників. Розсіяно по всій території України. Цвіте в липні — серпні. Крім т. звичайного, на Україні росте ще 15 видів тирличів. Багато з них занесено до Червоної книги України.

РОДИНА БОБІВНИКОВІ, ВАХТОВЫЕ

(*Menyanthaceae*)

Бобівник трилистий, вахта трехлистная (*Menyanthes trifoliata* L.)

Багаторічна болотна рослина заввишки 15—30 см з довгим, повзучим, почленованим кореневищем, у верхній (висхідній) частині 2—3 листки. Листки довгочерешкові, трійчастоскладні, з овальними цілокрайми листочками (10—15 см завдовжки, 1,5—3 см завширшки). Листорозміщення чергове. Квітки правильні, зрослопелюсткові, у китицях на верхівці довгого безлистоного стебла. Чашечка 5-роздільна, з яйцевидно-ланцетними тупуватими лопатями. Віночок (10—16 мм завдовжки) лійковидний, 5-роздільний, блідо-рожевий або білий, з ланцетними, загостреними, з внутрішнього боку волохатими лопатями. Тичинок 5, маточка 1, з довгим тонким стовпчиком, зав'язь верхня. Плід — широкояйцевидна або овальна, на верхівці звужена коробочка.

Росте на болотах, заболочених луках, у вільшняках. Розсіяно по всій території України. Цвіте в травні — червні. Рослина лікарська, харчова, медоносна.

РОДИНА МАРЕНОВІ, МАРЕНОВЫЕ (*Rubiaceae*).

Підмаренник болотний, подмаренник болотный (*Galium palustre* L).

Багаторічна рослина заввишки 20—60 см з тонким, повзучим кореневищем. Стебло слабке, чіпке, лежаче, розгалужене, 4-гранне, по гранях гострошорстке. Листки (до 20 мм завдовжки) у 4-членних кільцях (середні іноді по 5—6), голі й гладенькі, лінійно-довгасті, до основи звужені, тупі, без вістря на верхівці з жилкою, по краях шорсткі. Квітки в пів зонтиках у пазухах листків, на верхівці у волотистому багатоквітковому суцвітті. Квітконіжки значно довші від листків. Віночок (2,5—3 мм діаметром) білий. Горішки дрібні (1—1,5 мм діаметром) голі, з дрібними горбочками.

Росте на вогких або заболочених луках та болотах, у вільшняках, по берегах річок, озер. Звичайно на Поліссі, у західному та правобережному Лісостепу і в Степу. Цвіте в червні - серпні. Висихаючи, рослина чорніє.

РОДИНА ШИРОКОЛИСТІ, БУРАЧНИКОВЫЕ (*Boraginaceae*)

Живокіст лікарський, окопник лекарственный (*Symphytum cffi. cinale L.*)

Багаторічна рослина зав. вишки 30-90 см. Кореневище товсте коротке розгалужене, чорне. Стебло розгалужене, гранчасте, угорі крилате, шорстке. Листки цілокраї; нижні великі, звужені в крилатий черешок, яйцевидні або довгасто-ланцетні, загострені; верхні — глибоко-сидячі. Квітки (10-18 мм завдовжки) у завійках, майже правильні, зрослопелюсткові. Чашечка грушовидна, розділена на 5 ланцетних часток. Віночок трубчато-дзвоникovidний, брудно-фіолетовий або рожевий, з короткими, відігнутими вниз зубцями, у зіві з темними війчастими придатками. Ростає у вільшняках, на берегах річок, вологих луках. Звичайно по всій території України. Цвіте в траві—липні. Молоді листки мають запах і смак огірків, їх можна використовувати для приготування

салатів, супів та приправ до м'ясних страв. Живокіст - ранньовесняний медонос та лікарська рослина. Високоякісна кормова рослина з високим вмістом білка протеїну та клітковини, її охоче поїдають худоба і птахи.

Незабудка дерниста, незабудка дернистая (*Myosotis caespitosa* K. F. Schultz.).

Багаторічна густоопушена рослина заввишки 20—50 см.

Стебло кругле, від основи розгалужене. Листки притиснуті до стебла; прикореневі (10—20 мм завдовжки, 5—7 мм завширшки) - довгасті або довгасто-оберненояцевидні, звужені в черешок; стеблові (10—70 мм завдовжки, 2—12 мм завширшки) — лінійні або ланцетні, тупі, до основи звужені. Квітки в рідких завійках, у нижній частині суцвіття з приквітками; нижні — на довгих (10—28 мм), верхні — на коротких (5—10 мм) квітконіжках. Чашечка довша від трубочки віночка, до середини надрізана на

вузькотрикутні частки. Віночок (3—5 мм діаметром) світло-голубий; відгин його такої самої довжини, як трубочка. Стовпчик наполовину коротший за чашечку. Горішки (1,5 мм завдовжки, 1 мм завширшки) овальні. Рoste на вологих луках, берегах водойм, у вогких лісах. Звичайно по всій території України. Цвіте в червні вересні. Рослина декоративна.

Незабудка болотна, незабудка болотная (*Myosotis palustris* L.).

Багаторічна рослина заввишки 20- 50см з повзучими підземними пагонами і численними стеблами. Стебла гранчасті, висхідні, прості або вгорі розгалужені, внизу відстовбурчено-волосисті, вгорі притиснутощетинисті або майже голі.

Листки довгасто-ланцетні; нижні - біля основи звужені, на верхівці тупі; верхні - гострі. Квітки в нижній частині суцвіття без приквітків, у безлистих, малоквіткових, звичайно парних китицях. Чашечка (2-4 мм завдовжки) дзвоникovidна, надрізана на 1/3, з широко-трикутними зубцями, коротшими від трубочки. Віночок (6-12 мм діаметром) голубий, іноді рожевий або білий, колесовидний. Відгин віночка вдвічі довший за трубочку. Стовпчик такої самої довжини, як чашечка, або довший за неї. Горішки довгасті, трикутні, чорні.

Росте на болотах, вологих луках, берегах водойм.

Звичайно на Поліссі, у Лісостепу і на півночі Степу. Цвіте в травні-вересні. Декоративна рослина, потребує охорони.

Паслін солодко-гіркий [глісник], паслен сладко-горький (*Solanum dulcamara* L.).

Багаторічна трав'яниста рослина або напівкущ заввишки 1-5м. Має витке, довге, біля основи здерев'яніле стебло, фіолетовим забарвленням віночка і яскраво-червоними ягодами.

Росте у вільшнях, на вологих місцях, по берегах річок, озер, серед чагарників. Звичайно по всій території України. Цвіте в травні-серпні. Рослина лікарська. Отруйна.

РОДИНА ГУБОЦВІТІ, ГУБОЦВЕТНЫЕ, (*Lamiaceae (Labiatae)*).

ВОВКОНІГ європейський, зюзник європейський (*Lycopus europaeus L.*).

Багаторічна гола або короткоопушена рослина заввишки 30-120 см з кореневищем. Стебло прямостояче, просте або розгалужене, борозенчасте. Листки довгасто-ланцетні, великозубчасті, звужені в короткий черешок; нижні - біля основи перистороздільні. Квітки в багатоквіткових густих кільцях, віддалення одне від одного. Чашечка дзвоникovidна, з 5 однаковими трикутно-ланцетними загостреними зубцями, довгими від трубочки чашечки. Віночок дзвоникovidний, майже правильний, трохи довший від чашечки, 4-лопатовий, білий, з червоними плямами.

Середня частка нижньої губи удвічі ширша від бічних часток, майже 4-кутна, відхилена. Плідних тичинок 2, вони виступають з віночка; інші 2 тичинки недорозвинені, нитчасті, без пиляків. Горішки з потовщеним краєм, на спинці опушені. Рoste на болотах, заплавних луках, берегах водойм, у вільшняхках. По всій території України. Цвіте в липні — вересні. Рослина лікарська.

М'ята водяна, мята водяная
(*Mentha aquatica* L.).

Багаторічна рослина заввишки 20—80 см. Суцвіття у вигляді кулястих або овальних головок на кінцях стебла. Віночок рожевий; чашечка борозенчаста.

Росте на берегах водойм і мулуватих ґрунтах. Майже по всій території УРСР Цвіте в липні — серпні.

**РОДИНА АЙСТРОВІ
(СКЛАДНОЦВІТІ),
АСТРОВЫЕ (СЛОЖНОЦВЕТНЫЕ)**
(Asteraceae (Compositae))

Сідач коноплевий, посконник обыкновенный
(Eupatorium cannabinum L.).

Багаторічна рослина заввишки 50—150 см. Стебло прямо-стояче, просте або розгалужене. Листорозміщення супротивне. Листки короткочерешкові, трохи пухнасті, глибоко розсічені на 3—5 ланцетних, нерівновеликозубчастих часток, загострених по краях, верхні — цілокраї. Квітки двостатеві з медовим запахом, у дрібних численних кошиках (6 мм завдовжки, 2 мм завширшки). Кошики 4—7-квіткові, у густих щитковидно-волосевидних суцвіттях. Обгортка довгасто-циліндрична, черепицевидна; спільне квітколоже голе. Віночок трубчастий, ліловий, брудно-рожевий або майже білий. Сім'янки ребристі, 5-гранні. Чубок з одного ряду волосків, довший за сім'янку.

Росте у вільшняках, на берегах водойм, на вогких місцях, серед чагарників. Звичайно майже по всій території України. Цвіте в червні — серпні, іноді навіть у вересні. Рослина медоносна.

Оман високий, девясил високий

(*Inula helenium* L.).

Багаторічна рослина заввишки 1—2 м з товстим м'ясистим кореневищем і міцним розгалуженим стеблом. Листки великі (до 50 см завдовжки і 18—25 см завширшки), зверху голі, зісподу сіруватоповстисті, нерівномірнорозбучасті; нижні — довгасто-еліптичні, чергові; стеблові — яйцевидні, загострені, із серцевидною стеблообгортною основою. Кошики великі (6—8 см діаметром), нечисленні, на товстих квітконіжках. Внутрішні листочки обгортки на верхівці лопатовидно розширені, тупі. Сім'янки 4-гранні. Чубок з волосків, удвічі довший за сім'янку. Росте на узліссях, серед чагарників, на лісових луках, берегах річок, на вогких місцях. Розсіяно майже по всій території УРСР. Цвіте в червні-серпні (іноді — у вересні). Лікарська, медоносна, харчова, технічна та декоративна рослина. Препарати з кореневищ оману широко використовують у медицині та ветеринарії. Кореневища оману фарбують вовну у синій колір. Рослина досить декоративна і придатна для озеленення берегів водойм у парках, лісопарках та вологих місць.

Оман британський, девясил британський

(*Inulakt iianica L.*).

Багаторічна шерстистоволосиста рослина заввишки 15—80 см з тонким косо- повзучим кореневищем. Стебла прямостоячі, густо обліснені. Верхні стеблові листки із серцевидною стеблообгортною основою, часто з вушками. Кошики (2,5—3,5 см діаметром) в рідких щитках. Усі листочки обгортки майже однакової довжини, лінійні, загострені; зовнішні — вкриті довгими волосками, внутрішні — голі, на верхівці гачкувато зігнуті. Сім'янки довгасті (до 2 мм завдовжки), ребристі, з чубком (до 6 мм завдовжки).

Росте на берегах річок, вогких місцях, біля доріг, на засмічених місцях. Звичайно по всій території України. Цвіте в червні-вересні. Медонос.

Черда трироздільна, череда трехраздельная (*Bidens tripartita* L.)

Однорічна рослина заввишки 15—60 см. Стебло прямостояче, розгалужене, розсіяноопушене. Листки і гілки розміщені супротивно. Листки темно-зелені, розсічені на 3—5 пальчастих, яйцевидно-ромбічних, пилчасто-зубчастих частки, з короткими крилатими черешками. Кошики (до 15 мм діаметром) конічні, одиничні або по 2—3 на кінцях гілок; квіток у кошику 50—60. Зовнішні листочки обгортки (їх 5—7) ланцетні, по краях щетинисто-волосисті, такої самої довжини, як кошик, або в 2—3 рази довші за нього; внутрішні — коротші, буруваті, півчастооблямовані. Усі квіткі в кошику трубчасті, 5-зубчасті, двостатеві, темно-жовті.

Сім'янки (до 11 мм завдовжки) оберненоконічні, стиснуті, на верхівці з 2—3 щетинками, Що вдвічі коротші від сім'янок.

Росте на вологих луках, берегах річок, часто утворює зарості. Поширена по всій території України. Цвіте в липні-вересні. Лікарська, медоносна, фарбувальна рослина.

КЛАС ЛІЛОПСІДА (ОДНОДОЛЬНІ), ОДНОДОЛЬНЫЕ (*Liliopsida (Monocotyledonae)*)

РОДИНА СУСАКОВІ, СУСАКОВЫЕ (*Butomaceae*)

Сусак зонтичний, сусак зонтичний (*Butomus umbellatus L.*)

Багаторічна гола болотна рослина заввишки 50—120 см з майже горизонтальним товстим кореневищем. Квітконосне стебло пряmostояче, циліндричне, безлисте, гладеньке. Листки (20—30 см завдовжки, 0,3—0,6 см завширшки) у прикореневій розетці, численні, лінійні, цілокраї, жолобчасті, пряmostоячі, голі; нижні — лінійно-3-гранні. Суцвіття зонтикоподібне, із 7—10, іноді більшою кількістю променів. Біля основи зонтика є покривало з яйцевидно-ланцетних листочків. Квітки (до 25 мм діаметром) численні, правильні, двостатеві. Оцвітина з 6 листочків, з яких 3 зовнішні — зелені або рожеві, а 3 внутрішні — рожеві або рожево-білі (20—25 мм завдовжки), оберненояйцевидні, трохи довші від зовнішніх. Тичинок 9, з них 6 попарно зближені; пиляки фіолетові. Маточок 6, вони яскраво-рожеві, біля

основи зрослися.

Зав'язь верхня.

Плід — збірний, із

6 яйцевидних здутих листянок (до 11 мм завдовжки).

Росте на берегах водойм, заболочених луках, степових водах. Звичайно по всій території України. Цвіте в травні—вересні. Рослина медоносна, харчова, декоративна.

РОДИНА ЧАСТУХОВІ, ЧАСТУХОВЫЕ

(*AUsmataceae*)

Частиха подорожникова, частиха подорожниковая (*Alistna plantago aquatica L.*)

Багаторічна болотна рослина заввишки 40—100 см з коротким, товстим (до 20 мм), бульбовидним кореневищем. Стебло прямостояче, безлисте, розгалужене лише в суцвітті. Листки (8—10 см завдовжки) у прикореневій розетці, яйцевидні або еліптичні, біля основи округлі, цілокраї, довгочерешкові. Суцвіття — довга пірамідальна волоть з кільчастих гілочок, які закінчуються зонтиком. Квітки (до 10 мм діаметром) правильні, двостатеві. Оцвітина з 6 листочків, на квітконіжках (до 20 мм завдовжки). Зовнішні 3 листочки її зелені, чашечковидні; внутрішні 3 — білі або рожеві, пелюстковидні, в 2—4 рази довші від зовнішніх. Тичинок 6, вони вдвічі довші за

маточки. Маточок багато, вони розміщені кільцем. Стовпчик прямий, довший від зав'язі. Зав'язь верхня. Плоди - косооберненояйцевидні, з боків стиснуті, на спинці випуклі, розміщені по колу на плоскому квітколожі сім'яники- (2—3 мм завдовжки).
Росте на берегах річок, болотах, заболочених луках. Звичайно по всій території України. Цвіте в червні — липні. У воді часто розвиваються підводні лінійні листки. Уся рослина отруйна.

Стрілолист стріледистий, стрелолист стрелолистий (*Sagittaria sagitlifolia* L.).

Багаторічна рослина заввишки 80—150 см з укороченим кореневищем і довгими підземними пагонами. Квітконосні стебла 3-гранні, трохи довші за листки. Листки стріловидні, лінійні, підводні. Квітки правильні, одностатеві, зібрані по 3 у верхівкове китицевидне суцвіття; нижні квітки в суцвітті маточкові, верхні — тичинкові. Квітки з щетинистою оцвітиною: 3 зовнішні листки білі, біля основи червонуваті. Тичинок і маточок багато. Пиляки фіолетові. Плід майже кулястий, з багатьох крилатих сім'янок.

Росте на берегах річок, болотах. По всій території України. Цвіте в червні — серпні.

РОДИНА ЗОЗУЛИНЦЕВІ, ОРХИДНІЕ (*Orchidaceae*)

Пальчатокорінник плямистий, пальчатокоренник пятнистый (*Dacty-lorhiza maculata L.*).

Багаторічна рослина заввишки 20—50 см. Стебло густо обліснене. Листки (їх 6—10) зверху плямисті. Губа коротко-3-лопатева, середня лопать її менша і вужча від бічних.

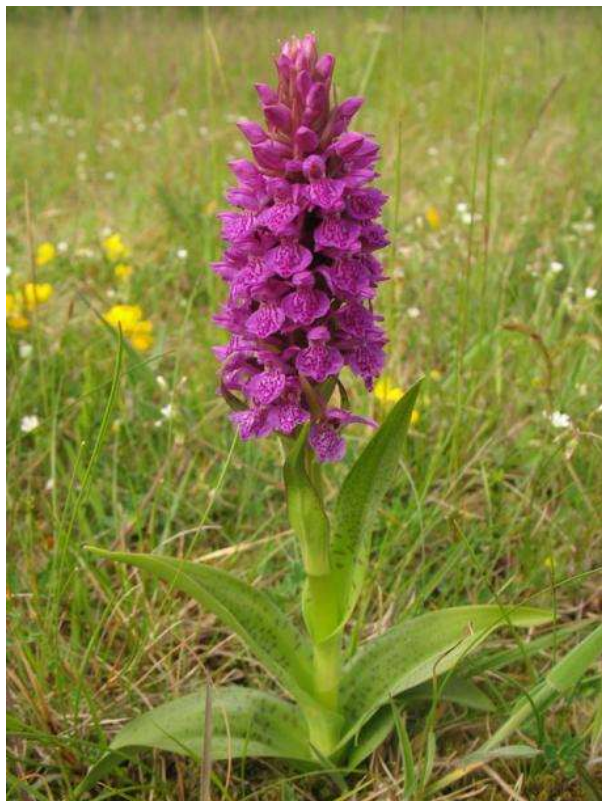
Росте на вогких луках, галявинах, узліссях. Зрідка в Карпатах. Цвіте в червні — липні. Рослина лікарська, декоративна. Потребує охорони.

**Пальчатокорінник травневий,
Пальчатокоренник майський**
(*Dactylorhiza majalis* (Reichb)
Hant et Summerhayes).

Багаторічна рослина заввишки 25—60 см. Стебло порожнисте, з 4—6 листками без плям; приквітки довші від квіток.

Росте на болотах і болотистих луках. Розсіяно на Поліссі, у Лісостепу, Закарпатті і Прикарпатті, дуже рідко — в Степу. Цвіте в кінці травня — у липні. Використовується так само, як попередній вид. Потребує охорони.

РОДИНА СИТНИКОВІ, СИТНИКОВЕ (*Juncaceae*)

Ситник розлогий, ситник развесистый (*Juncus effusus* L.).

Багаторічна рослина заввишки 50—120 см. Стебла заповнені губчастою тканиною, зелені, блискучі, численні, безлисті. У свіжому стані вони гладенькі; у сухому — тонкоборозенчасті. Верхівковий (приквітковий) листок (до 25 см завдовжки) трубчастий, гострий. Біля основи стебла є світлобура або червонувата лусковидна, матова, на верхівці загострена піхва. Суцвіття багатоквіткова розлога волоть з гілочками різної довжини. Листочки оцвітини лінійно-ланцетні, півчасті, зеленуваті, по краях - бурі. Тичинок 3. Коробочка оберненояцевидна, бура, блискуча, на верхівці із заглибиною, в якій міститься залишок стовпчика. Росте на болотах, у западинах, на берегах водойм. Звичайно по всій території України. Цвіте в червні — липні. Рослина кормова. Із стебел плетуть різні вироби.

Ситник стиснутий, ситник сплюснутий

(*Juncus compressus* Jacq.).

Багаторічна рослина заввишки 10—30 см. Стебла сплюснуті, біля основи вкриті світло-бурими листконосними піхвами. Суцвіття верхівкове, зонтиковидне, рідке. Листочки оцвіттини яйцевидно-ланцетні, тупі, з країв широкоперетинчасті, червонуваті або буруваті, на спинці зелені. Коробочка майже вдвічі довша від оцвіттини, майже куляста, блискуча, каштанова, з носиком.

Росте на луках, болотах, на берегах водойм. Звичайно по всій території України. Цвіте в червні — вересні. Рослина кормова.

Ситник жаб'ячий, ситник лягушечный

(*Juncus bufonius* L.).

Багаторічна світло-зелена рослина заввишки 8—25 см з мичкуватими коренями. Стебла тонкі, голі, розгалужені від самої основи. Листочки (1 — 1,5 мм завширшки) коротші за стебла (стеблових листочків 2—3), тонкошиловидні, плоскі, біля основи жолобчасті, без вушок. Суцвіття з одиничних квіток. Верхівковий листок майже вдвічі коротший за суцвіття, іноді такої самої довжини. Квітки (до 6 мм завдовжки) розміщені по 1, дуже рідко по 2, далеко одна від одної, біля основи з 2 плівчастими широкоюяцевидними приквітками. Листочки оцвітини (4—8 мм завдовжки) ланцетні, загострені, білоперетинчасті, з темною смужкою посередині; внутрішні — коротші від зовнішніх. Стовпчик помітний, довгий. Коробочка (3,5—4,5 мм завдовжки) довгасто-яцевидна, тупа, коротша за оцвітину.

Росте на вогких місцях, у ярах, на луках. Звичайно по всій території України. Цвіте в травні — серпні. Рослина кормова.

РОДИНА ОСОКОВІ, ОСОКОВЫЕ (*Cyperaceae*)

Пухівка піхвова, пушица влагалищная

(*Eriophorum vaginatum* L.).

Багаторічна щільнодерниста сіро-зелена рослина заввишки 30—100 см з укороченим кореневищем. Стебел багато, вони гладенькі, округлі, вгорі тупо-3-кутні, з безлистими піхвами. Листки безплідних пагонів, 3-гранно-жолобчасті, вузькі (до 1 мм завширшки). Прикореневі листки 3-гранні, довгі, жолобчасті, по краях шорсткі, з червоно-бурими волокнистими піхвами. Суцвіття —

одиночний овальний колосок (1—3 см завдовжки). Квітки невиразні, двостатеві, розміщені в пазухах пливчастих покривних лусок. Оцвіттина у вигляді численних, дуже видовжених щетинок, які далеко видаються з лусок; щетинки білі, плескуваті, при плодах розростаються і утворюють пучки білих волосків Тичинок і приймочок по 3. Плід - 3-гранний горішок.

Росте в заболочених хвойних лісах, на торфово-сфагнових болотах. Звичайно на Поліссі і в Карпатах. Цвіте в квітні — травні. Рослина кормова, декоративна.

Інші види роду — пухівка вузьколиста і п. широколиста. Колоски в обох видів у зонтиковидних суцвіттях з покривними листками.

Комиш лісовий, камыш лесной

(*Scirpus sylvaticus* L.)

Багаторічна рослина заввишки 40—100 см. Квітконосне стебло прямостояче, облісне, без укорінюваних пагонів, тупо-3-гранне, голе, під суцвіттям гострошорстке. Листки (1-2 см завширшки) плоскі, широколінійні, по краях і по кілю шорсткі. Суцвіття верхівкове, зонтиковидне, з 3-4 покривними листками. Колоски дрібні (3—5 мм завдовжки), туш, яйцевидна червонувато-зелені, у пучках, на кінцях шорстких гілочок суцвіття. Оцвітна з 6 назад зазублених щетинок, однакових з горшком або трохи довших за нього. Тичинок і приймочок по 3. Горішок (до 1 мм завдовжки) 3-гранний, зелений. Росте в заболочених лісах, на болотах, по берегах водойм.

Часто утворює великі зарості. Поширений по всій території України. Цвіте в травні — липні. Рослина кормова.

Схеноплект [куга] озерний, каміш озерний

(*Schoenoplectus tacus-tris* (L.) Palla).

Багаторічна рослина заввишки 100—400 см з товстим повзучим кореневищем. Стебла товсті (до 2—3 см), безлисті, прямостоячі, циліндричні, гладенькі, темно-зелені, біля основи із сірими ланцетними піхвами. Суцвіття волотисте, здається бічним, бо з двох покривних листків верхній спрямований прямо вгору і є ніби продовженням стебла. Гілочки суцвіття неоднакової довжини, шорсткі, на кінцях з 3—5 циліндричними червоно-бурими колосками (8-12 мм завдовжки). Квітки двостатеві, у пазухах покривних лусок. Лусок оцвітини 5-6. Тичинок 3, приймочок 2, рідше 3. Горішок (до 3 мм завдовжки) 3-гранний, з довгим носиком.

Росте на берегах водойм, у воді, на болотах. Звичайно по всій території України. Цвіте в червні — серпні. Швидко розмножується кореневищем і спричиняє заростання водойм. Рослину використовують для плетіння корзин, циновок.

Ситняг болотний, ситняг болотный (*Eleocharis palustris* (L.) R-Br.).

Багаторічна рослина до 120 см заввишки. Стебла товсті. Колоски (5—20 мм завдовжки) яйцевидні. Щетинки оцвітини коротші від горішка.

Росте в тих самих умовах, що й попередні види. Звичайно по всій території України. Цвіте в травні — червні. Рослина кормова.

Осока лисяча, осока лисья

(*Carex vulpina* L.).

Багаторічна рослина заввишки 50—100 см. Стебло товсте, гостро-3-гранне, з увігнутими гранями, шорстке, прямостояче. Листки (4—10 мм завширшки) лінійні, зелені. Нижні піхви листків темно-бури, розщеплені. Суцвіття у вигляді щільного, іноді перерванолопатевого колоса (3—8 см завдовжки) з 8—15 колосків. Верхні колоски тичинкові, нижні — маточкові. Покривні луски іржаво-буруваті, з шорстким остюком, із зеленим кілем, коротші від мішечків або за довжиною дорівнюють їм. Мішечки на верхівці з 2 маленькими зубчиками. Маточка з 2 приймочками.

Росте на вогких і

заболочених луках, на берегах водойм. Звичайно по всій території України. Цвіте в травні - червні.

Осока бліда, осока бледная

(*Carex pallescens* L.).

Багаторічна світло-зелена рослина завширшки 25—60 см з коротким повзучим кореневищем, що утворює дернини. Стебло тонке, угорі шорстке, внизу із світло-бурими, безлистими піхвами. Листки (2—4 мм завширшки) лінійні, плоскі, жовто-зелені, коротші за стебло, як і піхви, розсіяно-волосисті. Нижній приквітковий листок без піхви, біля основи хвилястий, довший за суцвіття. Тичинковий колосок буруватий. Маточкових колосків 2—4, вони яйцевидні або короткоциліндричні, зближені, на помітних прямостоячих ніжках (8—25 мм завдовжки). Покривні луски маточкових квіток з вістрям, білуваті або блідо-іржаві, коротші від мішечків. Мішечки (3—3,5 мм завдовжки) довгасто-овальні, голі, округло-3-гранні, жовтувато-зелені, трохи здуті, майже без носика. Маточка з 3 приймочками. .

Росте на лісових луках, галявинах, по краях боліт, серед чагарників. Звичайно по всій території України. Цвіте в квітні — травні. Рослина кормова.

Осока пухирчаста, осока пузырчатая

(*Carex vesicaria* L.).

Багаторічна рослина заввишки 40-100 см з довгим горизонтальним кореневищем. Стебло гостро-3-гранне, угорі гострошорстке, біля основи з кількома яскраво-червоними або малиновими лусками, що, як і піхви, розпадаються на волокна. Листки (3-8 мм завширшки) лінійні, плоскі, зелені, жорсткі, такої самої довжини, як стебло, або коротші за нього. Верхні 2-4 колоски (4-7 см завдовжки) тичинкові, лінійні; нижні 2-4 (4-7 см завдовжки) — маточкові, довгасто-циліндричні, майже сидячі, часто на довгих пониклих ніжках. Приквіткові листки без піхов, нижній листок довший за стебло. Покривні луски вузькі, ланцетні, буруваті, коротші за мішечок. Мішечки (7-8мм завдовжки)

довгасто-яйцевидні, жовтуваті, блискучі, здуті, спрямовані косо вгору, звужені в короткий носик з 2 шиловидними зубцями. Маточка з 3 приймочками.

Осока побережна, осока береговая

(*Carex riparia* Curt.).

Багаторічна сіро-зелена рослина заввишки 60—150 см з товстим кореневищем. Стебло гостро-3-гранне, шорстке, біля основи з потовщеними червоно-бурими піхвами. Листки (5—15 мм завширшки) широкі, плоскі, жорсткі, зелені, вузлувато-сітчасті (від жилок, що видаються). Приквіткові листки без піхов, довші за стебло. Тичинкових колосків 3-6, вони тонкі, довгасто-циліндричні, зібрані на верхівці; маточкових — 2-5, вони товсті, циліндричні (2-10 см завдовжки і 1 см завширшки), на довгих ніжках, часто пониклі. Покривні луски маточкових квіток такої самої довжини, як і мішечки, або довші за них, бурі,

ланцетні, гострі. Мішечки (5-6 мм завдовжки) яйцевидно-конічні, тупо-3-гранні, темно-сірі, матові, нездуті з коротким широким, неглибоко-2-зубчастим носиком. Маточка з довгим стовпчиком і 3 приймочками.

Росте на болотах, у вільшняках.

Звичайно по всій території України. Цвіте в травні.

Рослина кормова, технічна. Її використовують для плетіння.

Осока гостровидна, осока заостренная (*Carex acufiformis* Ehrh.).

Багаторічна рослина заввишки 50—120 см з товстим кореневищем. Стебло гостро-3-гранне, шорстке, з червоно-бурими, по краях сітчасто-розщепленими піхвами. Листки (3-8 мм завширшки) сіро-зелені, плоскі. Приквітковий листок довший від суцвіття. Верхні 2-3 колоски 2-4 см завдовжки) тичинкові, вони зближені, довгасті, потовщені. Маточкові колоски (2—7 см завдовжки) прямостоячі, циліндричні, густі; верхні — сидячі, нижні — на короткій ніжці. Покривні луски маточкових квіток ланцетні, шорсткі, чорно-бурі, такої самої довжини, як мішечки, або довші за них. Мішечки (до 4 мм завдовжки) плоскі, нездуті, яйцевидно-еліптичні, бурувато-сірі, матові, з дуже коротким широким не-виразно-2-зубчастим носиком. Маточка з 3 приймочками. Ростає на трав'янистих болотах, у вільшняках, по берегах водойм. Звичайно в лісовій і лісостеповій зонах України. Цвіте в травні. Її використовують для плетіння корзин, циновок і як набивний матеріал.

Осока дерниста, осока дернистая

(*Carex caespitosa* L.).

Багаторічна рослина заввишки 10—90 см, утворює щільні купини (60 см заввишки, до 30 см діаметром). Стебло скручене, тонке, гостро-3-гранне, біля основи з вузькими темно-пурпуровими або каштаново-бурими піхвами. Листки (1,5—2,5 мм завширшки) вузьколінійні, плоскі, зелені, із загорнутими вниз краями, коротші за стебло. Верхівкові листки короткі, шиловидні; приквітковий листок нижнього колоска коротший від суцвіття і трохи довший від колоска. Верхній колосок у суцвітті тичинковий (10—25 мм завдовжки) довгасто-булавовидний; нижні (10—20 мм завдовжки) — маточкові, коротко-циліндричні, прямостоячі, розміщені по 2. Покривні луски маточкових квіток довгасті, тупі, темно-бурі, із світлішою серединою, звичайно коротші і вужчі від мішечків. Мішечки (2—3 мм завдовжки) яйцевидні, плоско-опуклі, дозрілі — здуті, кулясті, без носика, іржаво-зелені або іржаво-жовті. Маточка з 2 приймочками. Росте на болотах, заболочених луках, у вільшнях. Звичайно по всій території України. Цвіте в квітні — травні. Рослина кормова.

Осока струнка, осока стройная

(*Carex acuta* L.).

Багаторічна рослина заввишки 30—150 см, купин не утворює. Стебла гостро-3-гранні, шорсткі, ріжучі, біля основи з червоно-бурими лусковидними піхвами. Листки (4—8 мм завширшки) широколінійні, зелені, плоскі, пониклі; верхівкові звичайно довші, без піхов; такої самої довжини, як суцвіття, або довші за нього. Тичинкових колосків 2-4, вони довгоциліндричні (2-6 см завдовжки); маточкові (3-10 см завдовжки) — рідкі, нижні — звичайно на довгих ніжках, пониклі. Покривні луски маточкових квіток довші від мішечків, чорно-бурі, з білою серединкою. Мішечки (до 3 мм завдовжки) еліптичні або оберненояцевидні, 2-опуклі, здуті, буруваті або іржаво-бурі. Маточка з 2 приймочками. Росте на болотах, у вільшняках. Звичайно по всій території України. Цвіте в травні-червні. Рослина кормова.

РОДИНА ЗЛАКОВІ (ЗЛАКОВЫЕ)

(*Poaceae (Gramineae)*)

Очеретянка звичайна, двукисточник тростниковий

(*Phalaroides arundinacea (L.) Rauschert.*)

Багаторічна рослина заввишки 50—200 см з довгим підземним кореневищем. Стебло міцне, прямостояче, гладеньке. Листки (до 18 мм завширшки) широколінійні, плоскі, зісподу і по краях — гострошорсткі. Язичок (до 6 мм завдовжки) перетинчастий. Суцвіття — густа стиснута майже колосовидна зелена або рожева волоть (до 20 см завдовжки, 1,5 см завширшки). Колоски (4—5 мм завдовжки) одноквіткові, стиснуті з боків. Колоскових лусок 4: 2 нижні — довгасто-ланцетні, з 3 жилками і гострим кілем; 2 верхні (до 1 мм завдовжки) — лінійні, волосисті, притиснуті до квіткових. Квіткові луски (до 3 мм завдовжки) шкірясті, блискучі, угорі — волосисті.

Росте по берегах річок, на заболочених луках, іноді утворює зарості. Поширена по всій території України, особливо в Лісостепу і Степу. Цвіте в травні — липні. Витримує тривале затоплення і суворі зими. У молодому стані — добрий корм для худоби. Як декоративну рослину у садах і парках культивують різновидність цього виду із смугастими листками, відому під назвою «шовкова трава».

Китник [лисохвіст] лучний, лисохвост луговой
(*Alopecurus pru-tensis* L.).

Багаторічна рослина заввишки 40—120 см. Кореневище коротке, утворює нещільні дернини з численними безплідними, добре облісненими пагонами. Стебло прямостояче, гладеньке, голе. Листки (3—10 мм завширшки) плоскі, зісподу голі, зверху і по краях шорсткі. Піхви голі, у верхнього стеблового листка піхва не здута. Язичок короткий (до 3 мм завдовжки), тупий. Суцвіття— густа циліндрична колосовидна волоть (до 9 см завдовжки, 1 см завширшки). Колоски (до 6 мм завдовжки) одноквіткові, еліптичні, до обох кінців звужені, білуваті або фіолетові.

Колоскові луски майже однакові, кілюваті, загострені, внизу до 1/4 зрослі, трохи довші за" квіткові. Нижня квіткова луска поступово загострена, біля основи з остюком, майже вдвічі довшим від колоска. Верхньої квіткової луски немає.

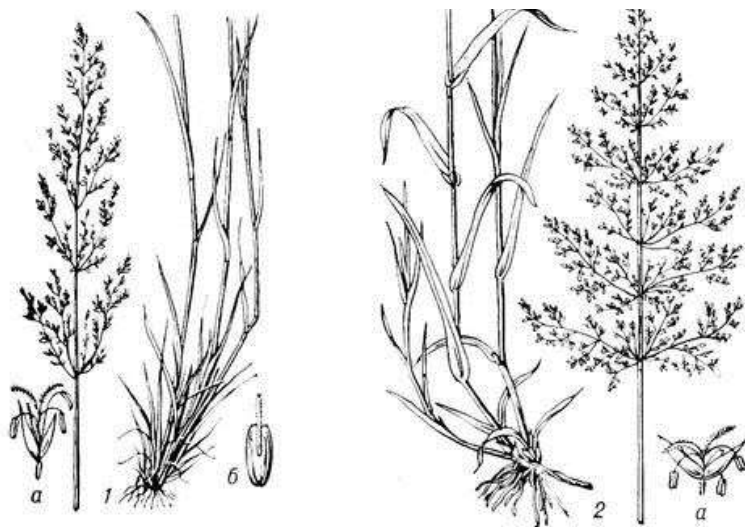
Росте на луках, узліссях, по краях боліт, у вільшняках. Розсіяно по всій території України. Цвіте в травні — червні. Рослина кормова.

Мітлиця собача, полевица собачья (*Agrostis canina* L.).

Багаторічна рослина заввишки 20-60 см. Стебла прямостоячі або висхідні, голі, гладенькі. Листки вузьколінійні: стеблові (0,5-2,5 мм завширшки) - плоскі, прикореневі (0,6 -1,5 мм завширшки) - уздовж складені або вузькощетиновидні. Язичок (2,5 - 5 мм завдовжки) довгастий, зазублений. Волоть розлога, до і після цвітіння стиснута, з шорсткими гілочками. Колоски дрібні (2.0-2,5мм завдовжки). Колоскові луски еліптично-ланцетні, гострі, рожево-фіолетові. Верхньої квіткової луски немає, нижня (1,5-1,8 мм завдовжки) - з добре вираженим колінчастим остюком, який видається з колоска.

Росте на лісових луках, болотах і болотистих місцях. Звичайно майже по всій території України. Цвіте в червні - липні. Рослина кормова.

Куничник сіруватий, вейник седеючий

(*Calamagrostis canescens* (Web.) Roth.).

Багаторічна рослина заввишки 60—120 см з довгим повзучим кореневищем, дернин не утворює. Стебло тонке, гладеньке, під суцвіттям іноді шорстке. Листки (1,5- 3,5 мм завширшки), вузьколінійні, плоскі або вздовж складені, сіруваті, досить жорсткі. Язичок у листків вегетативних пагонів завдовжки 0,5 - 2,5 мм, у верхівкового листка — до 6 мм завдовжки. Волоть (10 - 17 см завдовжки) до і після цвітіння стиснута, іноді поникла, з тоненькими гілочками. Колоски (3,5-5 мм завдовжки) дрібні. Колоскові луски (3-5 мм завдовжки) ланцетні, неоднакові, удвічі довші від нижньої квіткової луски. Остюк нижньої квіткової луски короткий,

тоненький, відходить від верхівки або трохи нижче від неї.

Продовження осі колоска (до 0,3 мм завдовжки) непомітне.

Росте в заболочених лісах, на болотах, заболочених луках.

Звичайно по всій території України.

Цвіте в червні-липні. Рослина кормова.

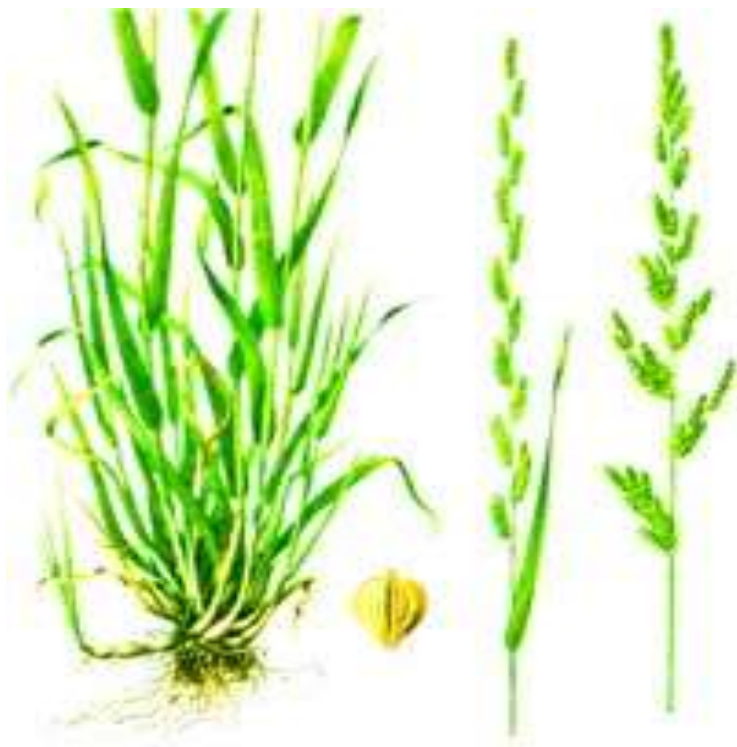
Бекманія звичайна, бекманія обыкновенная

(*Beckmania eruciformis* (L.) Host.).

Багаторічна рослина до 1,5 м заввишки. Стебла прямостоячі, голі, гладенькі; біля основи часто бульбовидно потовщені. Листки (3-7 мм завширшки) лінійні, плоскі, шорсткі, з довгим (до 6 мм) перетинчастим язичком. Суцвіття (до 30 см завдовжки) китицевидне, з коротких колосовидних гілочок, притиснутих до осі. Колоски (2,5-3 мм завдовжки) округлі, світло-зелені, 2-квіткові, розміщені 2 зближеними рядами на одному боці гілочок.

Колоскові луски майже однакові, дуже здуті, човниковидні. Квіткові луски набагато вужчі від колоскових; нижня — ланцетна, загострена, з 5 жилками, верхня - 2 - зубчаста, з 2 кілями.

Росте на вологих та заболочених луках, біля водойм. Розсіяно по всій території України. Цвіте в червні-серпні. Рослина кормова.

Очерет звичайний, тростник обыкновенный (*Phragmites australis* (Cav.) Trin. ex Steud.).

Багаторічна світло - вологолюбна, солевитривала, голубувато-зелена рослина до 4 м заввишки з довгим повзучим надземним і підземним кореневищем. Стебло прямостояче, міцне, товсте (до 12 мм у діаметрі), голе, гладеньке, до верхівки обліснене. Листки (1—5 см завширшки) лінійно-ланцетні, плоскі, жорсткі, по краях гострошорсткі. Язичок у вигляді потовщеного валика з довгими волосками. Суцвіття — розлога волоть, з гострошорсткими гілочками. Колоски (9—12 мм завдовжки) лінійно-ланцетні, темно-буруваті, з фіолетовим відтінком, 3—7-квіткові; нижня квітка — тичинкова, решта — двостатеві. Колоскові луски півчасті, неоднакові, загострені, коротші від квіткових. Нижня квітова луска на верхівці витягнута в шиловидне вістря, яке в 2-3 рази довше за її довжину. Вісь колоска майже по всій довжині вкрита волосками,

Росте на берегах річок, озер, на болотах, у плавнях. Звичайно по всій території України. Часто утворює густі

зарості. Цвіте в липні - вересні. Харчова, технічна та кормова рослина. Надземна частина очерету містить цукор, каротин, целюлозу та значну кількість аскорбінової кислоти, а кореневище — білок і крохмаль. Молоді пагони можна споживати в свіжому або вареному вигляді. З них готують вітамінні напої, а з кореневищ — сурогат кави. У безлісих районах очерет високо цінується як будівельний матеріал. З нього можна виготовляти дошки, очеретино-бетонні та гіпсоволокнисті плити. Очеретом покривають дахи, з нього роблять стіни, тини, перегородки, облицювальні панелі тощо. Очерет — цінна сировина для целюлозно-паперової промисловості. Молоді рослини скошують на сіно та силос.

Молінія голуба, молинка голубая

(*Molinia coerulea* (L.) Moench.).

Багаторічна рослина заввишки 40-90 см з довгими міцними мотузковидними кореннями.

Утворює дернини. Стебла майже безлисті, з голубуватим відтінком, прямостоячі, голі, гладенькі, з дуже вкороченими нижніми і видовженими верхніми меживузлями. Листки (3—6 мм завширшки) майже всі прикореневі, лінійні, - плоскі, довгозагострені, жорсткі, зверху з довгими волосками. Піхви довгі, незамкнені. Язичок у вигляді ряду волосків. Суцвіття — вузька, стиснута, довга (до 30 см) волоть. Колоски (4—6 мм завдовжки) ланцетні, стиснуті з

боків, темно-фіолетові або зеленуваті, 2—5-квіткові, з коротковолосистою віссю. Колоскові луски широко-ланцетні, тупі, з 1 жилкою, коротші від квіткових. Нижня квіткова луска з опуклою спинкою, на верхівці тупувата, без зубців і остюка.

Росте на болотах, у сирих лісах, на вогких луках, лісосіках. Звичайно по всій території України. Цвіте в червні — вересні. Рослина кормова, плетільна.

Тонконіг болотний, мятлик болотний

(*Poa palustris* L.).

Багаторічна рослина заввишки 30-100 см. Стебла прямостоячі або висхідні, гладенькі, звичайно з 3-4 вузлами. Листки (1-3 мм завширшки) лінійні, плоскі, біля основи широкі, до верхівки поступово звужені в тонке вістря. Язичок (1-6 мм завдовжки) гострий, довгастий. Волоть (до 20 см завдовжки) багатоколоскова, розлога, з довгими тонкими гілочками. Колоски (до 5 мм завдовжки) яйцевидно-ланцетні, жовтувато-зелені, іноді блідо-зелені, блідо-фіолетові, 2-5-квіткові. Колоскові луски ланцетні, загострені. Нижня квітова луска (2—3 мм завдовжки) короткоопушена, з тупою або заокругленою верхівкою.

Росте на болотах, у вільшняках, на заболочених луках. Звичайно по всій території України. Цвіте в червні — серпні. Кормова рослина.

РОДИНА РЯСКОВІ, РЯСКОВЫЕ

(*Lemnaceae*)

Ряска мала, ряска маленькая

(*Lemna minor* L.).

Багаторічна однодомна рослина, що плаває на поверхні води. Корені нитковидні або їх зовсім немає. Стебло недорозвинене, у вигляді маленької зеленої, асимілюючої, овальної, цілокрайної плоскої або зісподу опуклої пластинки (2-4,5 мм завдовжки, 2-3 мм завширшки). Листків немає. Квітки одностатеві, біля основи пагона у бічній кишенці або в ямці на по верхні пагона. Суцвіття з 1 маточкової квітки і 1—2 тичинкових, оточених плівчастим чохлом.

Маточкова квітка складається з 1 маточки з верхньою зав'яззю і коротеньким стовпчиком, — з однієї тичинки. Плід - нерозкритий, 1- насінний, горішковидний. Ростає в стоячих водах. Поширена по всій території України. Цвіте та плодоносить дуже рідко. Зимуює на дні

бруньок, з яких навесні розвиваються молоді рослини.

Розмножується відводками. Харчова та кормова рослина.

Містить значну кількість клітковини, протеїну, різних мікроелементів.

Використовується для відгодівлі домашньої птиці та свиней. Ряску можна використовувати для приготування салатів.

РОДИНА АРОЇДНІ, АРОИДНЫЕ (*Aracaceae*)

**Аїр звичайний [татарське зілля], аїр
обыкновенный**

(*Acorus calamus L.*).

Багаторічна рослина заввишки 80-125 см з характерним сильним запахом і горизонтальним повзучим товстим кореневищем. Стебло прямостояче сплюснуте, з одного боку жолобчасте, з другого - гостроребристе. Листорозміщення чергове. Листки мечовидні, голі, цілокраї, по краях часто хвилясті. Квітки двостатеві, численні, у початку, біля основи якого є зелене, мечовидне, довге покривало, ніби безпосереднє продовження стебла. Оцвітина 6-листа, плівчаста, зеленувато-жовта. Тичинок 6. Маточка 1, з верхньою зав'яззю і сидячою приймочкою. Плід - суха шкіряста червонувата ягода.

Росте на болотах, берегах річок, ставків. Звичайно по всій території України. Цвіте в червні — липні. Рослина лікарська. Кореневища використовують у науковій та народній медицині. В Україні аїр не плодоносить, оскільки немає комах, які його запилюють. Розмножується

він переважно вегетативно - кореневищами. Часто утворює зарості. Рослина лікарська, харчова та технічна. Кореневища використовують у харчовій, консервній та парфюмерній промисловості. З них виготовляють медичні та ветеринарні препарати, готують варення, цукати, компоти, квас, а також вживають як прянощі замість лаврового листу та кориці. Аїр - добра декоративна рослина, придатна для декорування штучних водойм.

